

тя: феноменальною (іманентною) і трансцендентною [7, с. 25–26]. У свою чергу визначення структури історичного Універсуму в концепції А.Дж. Тойнбі та подальший аналіз цього філософсько-історичного концепту дозволить по-новому досягнути всю цілісність теоретичної побудови мислителя, розкрити її як універсальну візію всесвітньо-історичного процесу, що включає в себе не тільки цивілізаційну фактографію, а і трансцендентний вимір історичного буття, де чільне місце посідає духовне самовдосконалення людини.

1. Гальчинський А. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти. – К., 2006. 2. Диалог Тойнбі-Икеда. Человек должен выбрать сам. – М., 1998. 3. Крымский С.Б. Ценностно-смысловой универсум как предметное поле философии // Философская и социологическая мысль. – 1996. – № 3–4. 4. Мучник В.М. В поисках утраченного смысла истории: Генезис и эволюция исторических взглядов А.Дж. Тойнби. – Томск, 1986. 5. Павленко Ю.В. История мировой цивилизации: Философский анализ. – К., 2002. 6. Павленко Ю.В., Пахомов Ю.Н., Крымский С.Б. Пути и перепутья современной цивилизации. – К., 1998. 7. Пахомов Ю.Н., Павленко Ю.В., Крымский С.Б. Цивилизационные модели современности и их исторические корни. – К., 2002. 8. Рашковский Е.Б. Восточеведная проблематика в культурно-исторической концепции А.Дж. Тойнби: Опыт критического анализа. –

М., 1976. 9. Рашковский Е.Б. Структура и истоки исторической концепции А.Дж. Тойнби // Вопросы философии. – 1969. – № 5. 10. Табачковский В.Г. Людина – Екзистенція – Історія. – К., 1996. 11. Тойнбі А.Дж. Дослідження історії: Скорочена версія томів... Д.Ч. Сомервелла : У 2 т... – К., 1995. – Т. 1. 12. Тойнбі А.Дж. Дослідження історії: Скорочена версія томів... Д.Ч. Сомервелла : У 2 т... – К., 1995. – Т. 2. 13. Тойнбі А.Дж. Християнське розуміння історії // Філософія історії : Антологія. – М., 1995. 14. Тойнбі А.Дж. Цивілізація перед судом історії. – М.; СПб, 1996. 15. Тойнбі А.Дж. Цивілізація перед судом історії. – М., 2003. 16. Чесноков Г.Д. Проблема цивілізації в філософії історії А. Тойнбі // Вопросы философии. – 1966. – № 10. 17. Geyl P. Toynbee's System of Civilization // Toynbee and History: Critical Essays and Reviews / Ed. By F. Ashley Montagu. – Boston, 1956. 18. Morgenthau H. Toynbee and Historical Imagination // Toynbee and History: Critical Essays and Reviews / Ed. By F. Ashley Montagu. – Boston, 1956. 19. Ortega-y-Gasset J. An Interpretation of Universal History. – N.-Y., 1973. 20. Sorokin P. Toynbee's Philosophy of History // Toynbee and History: Critical Essays and Reviews / Ed. by F. Ashley Montagu. – Boston, 1956. 21. Toynbee A.J. A Study of History. Abridgment of vol. 1 – 10 by D.C. Somervell : Vol. 1–2. – L., 1957. – Vol. 2. 22. Toynbee A.J. A Study of History. – L., 1934. – Vol. 3. 23. Toynbee A.J. A Study of History. – L., 1939. – Vol. 6. 24. Toynbee A.J. A Study of History. – L., 1954. – Vol. 9. 25. Toynbee A.J. A Study of History. – L., 1954. – Vol. 10. 26. Toynbee A.J. A Study of History: vol.12. Reconsiderations. – L., 1961. 27. Toynbee A.J. Change and Habit. The Challenge of Our Time. – L., 1966. 28. Toynbee A.J. Experiences. – L.; N.-Y.; Toronto, 1969.

Надійшла до редколегії 21.02.06

С. Діброва, канд. іст. наук

Я. НОВИЦЬКИЙ У КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ НАУКОВОЇ ПРОВІНЦІЇ

Проаналізовано розвиток провінційної (краєзнавчої) історіографії життя і творчості Я. Новицького.

The article is analyses the development of province's (local lore studies) historiography of life and creative work of Ya. P. Novitsky

Перші дослідження про єдиного олександрівського дослідника запорозьких старожитностей Я. Новицького (1847–1925) з'явилися ще за його життя. Перші ж комплексні наукові розвідки про його життя й діяльність побачили світ у перші два роки по смерті краєзнавця (В. Білий, Д. Чернявський) [1; 25, с. 186–191]. Вони створили доволі "виписаний" образ етнографа-краєзнавця, у творчості якого переважали фольклорно-етнографічні публікації, а сам Новицький був яскравим українським патріотом, який "злився" із селянством і козацтвом Запорозького краю.

Після цього упродовж майже 35-ти років постать Я. Новицького була огорнута "історіографічним забуттям". І лише із середини 60-х рр. ХХ ст. з'явилася можливість знову нагадати про "Нестора української етнографії" (так назвав Новицького у некрологічній замітці М. Грушевський [9, с. 183]) і саме у спеціальному етнологічному періодичному виданні. Прикметно, що розпочав цей шлях "повернення" Новицького в інтелектуальне поле України запорізький дослідник В. Чабаненко. У першій короткій статті [24, с. 80–81] автор фактично переказав інформацію попередніх біографів Новицького, акцентуючи увагу на його перебуванні в селянському соціумі з дитинства, на його любові до народних переказів, на його подорожах історичними місцями запорожців та запису всього почутого. Автор мусив загострити соціальне питання: Новицький не лише збирав фольклор, але й вражався побаченому "убожеству, затурканості й пригніченості простого народу", тож "у юнацькій душі прокидається мрія служіння цьому народові". Звісно, саме в такому соціоагостреному ключі та селянському тлі й можна було піднести постать Новицького в межах радянської ідеології щодо панівних і пригнічених до революції класів. Цьому слугувало й звання "народного вчителя" та твердження, що Новицький "всім єством своїм віддається новій, благородній справі". Звісно, порив Новицького щодо освіти народу був щирий, але такий авторський пафос явно виконував роль "громовідводу": герой був відданим слугою народу (хоч і дворянського походження). Утім не обійшлося й

без явного перебільшення: "Він починає дивитися на народну освіту, як на один із засобів боротьби проти пануючої соціальної несправедливості, висловлює думки про потребу навчання рідною мовою" [24, с. 80–81]. У світлі сказаного кульмінацією статті стає сюжет з обшуком, конфіскацією збірників Драгоманова та записів народних пісень і відсторонення від педагогічної діяльності Новицького в 1877 р.

Щодо наукової діяльності Новицького, автор встигає лише коротко "легітимізувати" її через постаті М. Сумцова та Д. Яворницького (як цінителів творчості Новицького) та перерахувати через кому основні публікації. З них В. Чабаненко виділив лише перше видання історичних пісень (Харків, 1894) як "видатне і нове явище в українській фольклористиці, це перше видання історичних народних пісень, пов'язаних з окремою місцевістю". Утім автор усе ж зазначив, що Новицький був не лише етнографом, але й істориком, перерахувавши деякі спеціально-історичні його праці. Наприкінці замітки було вставлено тривіальний пасаж, що "Жовтневу революцію Новицький зустрів прихильно і відразу ж включився в роботу радянських архівів, пропрацювавши там до самої смерті [24, с. 81]. Урешті, ще одна перевага: праці Новицького продовжують використовувати радянські етнографи, мовознавці та історики (автор давав посилання на відповідні тематичні публікації).

Через вісім років В. Чабаненко практично дослівно повторив свою попередню публікацію [23, с. 216–217]. Додалося лише кілька штрихів. Перший ідеологічний: "Він став у лави тих, хто шукав кращої долі для свого народу, і невдовзі потрапив під нагляд поліції. Держиморди з тривогою доносили начальству...". Додалося також те, що Новицький допомагав Яворницькому навіть матеріально. Але найцінніше: Чабаненко описав свою розмову з родичкою Новицького Юлією Сергіївною Леонтьюк, і з її слів описав антропологічні риси й особливості характеру Якова Павловича, а також його колекцію. Цю статтю В. Чабаненко завершував констатацією: "Заслуги Я. Новицького перед нашою наукою величезні", йому присвячено окремий стенд у Запорізькому краєзнавчому музеї.

© С. Діброва, 2007

Як бачимо, це "відродження" пам'яті про Я. Новицького запорізьким краєзнавцем носило явний відбиток виняткової етнографічності студій як дослідника, так і автора. З іншого боку, за своїм стилем це були описово-оповідні публікації з елементами аналізу й ідеологічними штампами.

Подібний стиль мала й доволі розлога, як на той час, стаття дніпропетровської дослідниці М. Убравської, присвячена спеціально проблемі взаємовідносин Д. Яворницького та Я. Новицького [26, с. 152–159]. Уже сама назва вказувала, що перевага віддана власне Яворницькому і все подається з його "погляду" (через листи). Шубравська констатувала небувало тонку, не по чоловічому ніжну дружбу, взаємну підтримку та взаємодопомогу обох учених: "творчі контакти, братерська взаємодопомога, повне взаєморозуміння в усьому, виняткова відвертість і довіра, палка відданість спільній темі – "слідами запорожців" – такі основні риси, що характеризують їхні стосунки протягом довгого часу" [26, с. 152]. Поряд із цим дослідниця підкреслила важливу обставину: на час, коли Яворницький лише починав свої "запорозькі студії", Новицький був уже "відомий науковим колам" через свої публікації історичного фольклору, ще до Яворницького він обходив і дослідив усі історичні місцевості на Запорожжі [26, с. 153]. Однак ця обставина залишилася не розвинутою: авторка не пояснила, чому ж Новицький перетворився у "меншого брата" великого вченого Яворницького, при цьому останній активно користувався його матеріалами (як археологічними, так й етнографічними), вимагаючи організації своїх подорожей по Дніпру, наймання робочої сили, землемірів тощо. Загалом уся стаття є прикладом апологетики Яворницького у краєзнавчій історіографії. При цьому з Дніпропетровського музею ім. Д.І. Яворницького Новицький "бачиться" лише помічником Дмитра Івановича, відіграє ніби "допоміжну функцію" прояву через листи до нього величній постаті Дмитра Івановича. У 1988 р. М. Олійник-Шубравська опублікувала 50 листів Д. Яворницького до Я. Новицького, повторивши фактично свою попередню статтю як передмову до публікації [21, с. 50–53].

Нову хвилю інтересу до Я. Новицького у провінційній краєзнавчій історіографії започатковують правнук та праправнук ученого Аркадій та Борис Бровки з кінця 80-х – початку 90-х рр. XX ст. Вважаємо за можливе комплексно розглянути всі публікації зазначених авторів, у тому числі пізнішого часу, оскільки вони, з одного боку, відбивають провінційний рівень історіографії теми, а з іншого – демонструють велике бажання родини будь-якими засобами відродити пам'ять про знаменитого предка й звеличити його.

Від початку Аркадій Бровко, правнук Новицького, поставив собі за мету повернути ім'я знаменитого прадіда своїм сучасникам. Це привело до появи низки популярних статей у газетах та популярних часописах. Зокрема, в "Індустріальному Запорож'є" з'явилася доволі об'ємна публікація, яка вже своєю назвою вказувала на основну ідею – місцевий патріотизм [3]. Автор підкреслював саме цей вектор зацікавлення Новицького – своїм рідним краєм, своїм народом і національними традиціями. З родинних переказів А. Бровко повідомив, що батьки Якова хотіли бачити його священиком, але в Олександрівському повітовому училищі юнак "пришел к выводу, что курить ладаном – не его призвание". Цікавим є і свідчення, що молодий народний учитель мешкав у будинку барона Корфа та користувався його бібліотекою, яка й дала йому можливість багато читати та займатися самоосвітою. Усе це автор дізнався від своєї матері Лариси Костянтинівни Новицької-

Бровко, доньки єдиного вцілілого (інші померли в дитинстві) сина Якова Павловича Костянтина, який залишив родину і вів безпутний спосіб життя, а тому онуку виховував дід (про це А. Бровко прямо пише і в статті), вона ж називала його "папа". Саме Лариса оповіла, що в її пам'яті залишився образ ученого, який постійно працював за робочим столом (до другої ночі), організовував екскурсії на Хортицю з учнями й розповідав біля вогнища захоплюючі місцеві легенди, і дехто з його слухачів став згодом істориком (К. Гуслистый). Онука також згадувала, що всі захоплювалися знанням Новицького рослинного світу, лікарських трав, загалом флори та фауни краю. Досить детально автор описав життя свого безпутного діда (Костя Новицького) та особисту трагедію родини.

А. Бровко також навів спогади матері, ніби в часи революції та громадянської війни "старого немощого человека как почетного жителя Александровска, брала в заложники каждая приходившая в город власть, менявшаяся, вспоминала мать, бывало, и дважды на день. Одних смущало сочувственное принятие им октябрьской революции, других – дворянское звание Ново-вицкого, которым он был жалован за долголетнюю руководящую просветительскую деятельность" [3]. Зазначимо, ці дані не підтверджуються документально, а твердження про надання дворянства – взагалі нонсенс, Новицький був дворянином з народження, за педагогічну діяльність дворянство не надавалося.

Оповіді матері про зустрічі й прощання Я. Новицького з Д. Яворницьким уже стали майже легендарними й повторюються мало не в кожному виданні. Цінними є переказані автором спогади свого батька Степана Максимовича Бровка про приїзд в Олександрівськ Іллі Рєпіна, який шукав типажі для знаменитої картини "Запорожці пишуть листа до турецького султана". До Новицького його спрямував Яворницький (Новицький записав два варіанти "листа" у Новогупалівці та Новомиколаївці). Новицький супроводжував Рєпіна на Хортицю та по території Запорозьких Вольностей. За допомогою хитроців, коли Новицький "морочив голову" віддачею боргу (100 руб. по одному рублю) одному поміщику, Рєпін замалював його могутню потилицю (подібну історію розповідав і Яворницький, приписуючи собі "подвиг" відволікання власника колоритної потилиці).

Це вся оригінальна інформація, яку навів автор статті з уст своїх матері та батька. Натомість А. Бровко всіляко підкреслював працю Я. Новицького на користь українського народу, його самовідданість, покарання від влади за народницькі почуття. Неймовірно високу значимість праць Новицького автор доводив через авторитети: знайомство Новицького з поетом та фольклористом І. Манжурою, "всемирно известными филологами" О. Потебнею та І. Срезневським, "восторженные отзывы о нем" акад. М. Сумцова, подаровану "патріархом украинского профессионального театра" М. Кропивницьким фотографію. Більше того, саме до Новицького "за добрым напутствием и благословением на исследование запорожской старины" на початку 80-х рр. "едет будущий академик Д.И. Яворницкий", який "не мыслит своей творческой деятельности на этом поприще без дружбы с ним" [3]. Більше того, А. Бровко штучно високо підняв науковий ранг прадіда, назвавши його членом-кореспондентом "Российской, а затем Советской Академии наук". Окрім того, що Новицький ніколи не належав до імп. Академії наук, а "Советской Академии" взагалі не існувало (була Академія наук СРСР), він лише за рік до смерті (1924) був обраний членом-кореспондентом Української Академії наук. Так само не цілком коректним було іменування М. Сумцова та Д. Яворницького академіками на момент їх знайомс-

тва та публікації заміток про Новицького. Усе це слугувало лише одній меті – піднести значимість предка через загальновідомі імена та гучні титули. Автор лише назвав основні праці Новицького, нічого з них не проаналізував, але вказав на потребу републікації більшості раритетних видань, що значно збагатило б знання місцевих екскурсоводів та всіх любителів запорозької старовини.

Популярна газетна стаття, гадаємо, виконала свою роль. І хоча вона, з відомих причин, перетворилася у панегірик з елементами спогадів та родинних історій, усе ж деяка вперше передана інформація може вважатися унікальною, оскільки її могла зберегти лише родинна "легендарна" традиція. "Історична пам'ять" Новицького в його роді фактично відтворює той стиль народних оповідань про запорожців, які все життя записував Новицький. Звісно, сама ця інформація потребує відповідного "розкодування", але не прямого використання.

Продовжуючи популяризацію імені та творчості свого предка А. Бровко того ж року здобув всеукраїнську трибуну в популярному часописі "Наука і суспільство". У вступі від редакції зазначалося, що публікація про Новицького викликана попередньою публікацією 50-ти листів Д. Яворницького до Я. Новицького (1988, № 6–9, 11). Більше того, редакція назвала цю публікацію "спогадами онука Я. Новицького", хоча А. Бровко був правником і сам нічого не міг пам'ятати про прадіда, що помер задовго до його народження. Насправді – це чергова стаття А. Бровка, у якій від початку вказується на зацікавленість Новицького запорозькою старовиною з раннього дитинства і бажання "пройти легендарними місцями, посидіти біля вогнищ з нащадками січовиків, записати з їхніх уст казки і думи, легенди і пісні, перекази і повір'я" [2, с. 71]. Усе подальше життя – це буквально втілення дитячої мрії. Фактично автор стисло повторив свою попередню публікацію, але заакцентував увагу на самоосвіті Новицького, його педагогічних поглядах та діяльності й соціальній та національній роботі на селі. А. Бровко знову лише перерахував основні праці Я. Новицького, вказав на його авторитетних знайомих і помилково потвердив, що всі листи Новицького до Яворницького зникли. З оригінальної інформації А. Бровко у цій публікації повідомив лише про збережені особисті речі та книги Я. Новицького (ложка, яку він проніс через усю війну, дві книги, фотографія). Стаття завершується твердженням, що все життя Новицький чесно й самовіддано служив "своєму народові" та спонукав до цього молодші покоління, тож "забувати про таких людей просто гріх" [2, с. 75]. Здається, цією публікацією в популярному стилі можна було й обмежитися, оскільки важливішим було саме наукове вивчення творчої спадщини Я. Новицького і його життєвого шляху.

Наступні публікації Аркадія та Бориса Бровків претендують саме на наукове осягнення особи та діяльності їх предка. Це, насамперед, видана в Запоріжжі до 150-ліття з дня народження вченого брошура "Яків Новицький та його імениті предки", що вийшла третім випуском серії "Запорозька спадщина" [5]. В анотації зазначено, що "розвідка дає чудове уявлення про людину по справжньому закохану у свій край". У тій самій анотації говориться, що авторам "на основі сімейних переказів та спомінів вдалося відтворити атмосферу великої порядності та праці, що була притаманна видатному знавцю Запорозького краю". Усе це від початку настоює, а означення про "чудове уявлення" і про "атмосферу великої порядності" просто дивують. Ця, м'яко кажучи, неточність висловлювань та нав'язливий патріотичний мотив є характерними рисами всього видання. Та сама "атмосфера славного минулого Запорозького краю" присутня і в передмові директора Культурного центру "Хортиця" та відповідального редактора серії

В. Козирева, який уже вкотре підкреслює, що "стиль, яким написана книжка, дає можливість відчувати чудову атмосферу кінця XIX століття, коли народний учитель Яків Новицький, мандруючи по селах Запорозького краю, записував у старих дідів перекази про запорожців, Хортицю, Великий Луг" [11, с. 3]. Якщо проминути недоречно "атмосферу" та відсутність ком, які в цитаті ми розставили самостійно, вражає й незнання біографії Новицького (тобто, В. Козирев не читав тексту брошури?), оскільки наприкінці XIX ст. Новицький уже не був народним учителем і на той час уже небагато записував від "старих дідів" (Яворницькому він повідомляв, що діди вже знають менше, ніж обидва дослідники). Все ж вершиною "бачення" редактором даної праці є заключне твердження: "Перед нами постає жива людина, яка через історію своєї родини усвідомлює необхідність збереження, і сама, скільки мала сил зберігала нерозривності історичної традиції" [11, с. 3]. Окрім "воскресіння" з мертвих Новицького, виявляються, що лише його заняття історією свого роду спрочинили до "збереження нерозривності історичної традиції". Це твердження автора не просто дивне, воно цілком спотворює суть наукової спадщини Якова Павловича.

А. та Б. Бровки дослідженню життя та діяльності Я. Новицького присвятили всього 14 сторінок. При цьому все звелось до викладу в хронологічній послідовності життєвого шляху вченого без будь-якого наукового апарату (у тексті є лише одне посилання). Дивовижним як для наукової публікації є і прямо-таки казковий початок: "У старому повітовому Олександрівську ... на Олександрійській ... вулиці № 55, у своїй оселі жила-була чудова, цікава і дуже скромна людина. Кожного дня в один і той же час, хоч годинник звир'яй, вона йшла цією вулицею на службу до повітової управи" і т. д. [4, с. 4]. І тут повторюється історія, ніби вже в дитячі роки, почувши оповіді старших людей про минувшину, Яків замислив "пройти легендарними шляхами, посидіти біля вогнища" тощо [4, с. 5]. Коротко описавши педагогічну діяльність Новицького, його зв'язки з бароном М. Корфом, збирання з учнями зразків флори краю та виготовлення гербаріїв; зав'язування листування з відомими природознавцями (А. Бекетовим) та співпрацю з М. Драгомановим у збиранні та публікації історичних пісень Запорозького краю, що призвело до обрання Новицького членом Південно-Західного відділення імператорського географічного товариства (23 січня 1876), автори переходять до "найбільш виграшного" у сенсі патріотизму й українства епізоду – про звільнення Новицького з педагогічної діяльності за українофільство. Дуже побіжно автори зупиняються на подальшій службовій діяльності Якова Павловича до 1917 р. Мабуть, найоригінальнішою інформацією в публікації стало повідомлення про будинок Новицького: побудований 1894 р., зруйнований під час Великої Вітчизняної війни, до цього часу зберігся лише один із трьох столітніх дубів. Після опису дуба та жалів з приводу його можливої втрати, автори відразу переходять до діяльності Новицького в Катеринославській ученій архівній комісії. Замість аналізу творчого доробку вченого, автори просто перераховують основні його праці. Затим коротко оповідається про створення Яковом Павловичем краєзнавчого музею (1915–1916) та його відродження в 1922 р. Після цього подано інформацію про членство Новицького в наукових товариствах, його нагороди, знайомство та листування з визначними вченими (при цьому знову оповідається родинний переказ про приїзди і проводи Яворницького та історія з І. Репінім).

Дивною є груба помилка щодо знаменитого титулування Новицького "Нестором української етнографії". Автори пишуть: "Відомий історик й історіограф В. Дорошенко нарід його "Нестором української етногра-

фії" [4, с. 14]. По-перше, історіографом і добрим знайомим Новицького був не галичанин Володимир, а наддніпрянець Дмитро Дорошенко. По-друге, це означення належить М. Грушевському. Раптом після всього сказаного автори знову "перескакують" уже на сімейне життя Якова Павловича, особливо зупиняючись на безпутності його старшого сина, єдиної дитини, яка залишилася серед живих. Завершується життєпис Новицького короткою оповіддю про труднощі його життя після революції, ревізією частини помешкання і майна та описом обставин смерті. Попри давно з'ясовані обставини передачі архіву Новицького і його фактичний порятунок В. Білим, автори знову подали це як фактичне "загарбання" у розгубленої родини спадщини вченого та доволі неточно переказали інформацію В. Ульяновського і С. Абросимова щодо історії архіву й бібліотеки Новицького з різними натяками про його неповне збереження і можливість втрати якихось матеріалів [4, с. 15–17]. Саме тут Аркадій та Борис Бровки вперше в усьому тексті вступають у полеміку з названими авторами щодо п'яти книг Новицького у фондах Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І. Яворницького, зазначаючи, що відсутність на них дарчих підписів може свідчити про поцуплення Яворницьким цих книг. Ось автентичні слова: "Коли Д.І. Яворницький приїжджав, дідусь великодушно й довірливо приділяв йому свій кабінет із численною літературою (зазначимо, усього 333 примірники – *Авт.*)... Траплялося так, що через деякий час після його від'їзду Яків Павлович починав шукати ту чи іншу дуже потрібну йому книгу..." [4, с. 17]. Це нічим не доведене звинувачення перетворилося в судовий присуд. Однак, на нашу думку, воно не так мало "вдарити" по Яворницькому, як по названих авторах, з якими батько і син Бровки гостро полемізують.

Власне цій полеміці присвячено останні сторінки біографії Новицького. Мова йде про десертну ложку з монографією "ЯН". Аркадій Новицький жорстко наполягає, що ложка збереглася у нього (пройшла з ним війну), а В. Ульяновський та С. Абросимова писали, що в Дніпропетровському історичному музеї, згідно з інвентарною книгою, у родичів Новицького були придбані (куплені) для музею деякі особисті речі Якова Павловича, у тому числі ложка. Ця суперечка виглядає дивною, оскільки ложка у Новицького була явно не одна, з іншого ж боку, ці дослідники доводили, що речі Новицького не кралися і не відбиралися насильно, їх продала сама родина до музею, доводячи це записами інвентарної книги.

Таким чином, як бачимо, окрім того, що публікація Аркадія та Бориса Бровків має цілком описовий характер, вона ще й досить хаотична за структурою, не містить жодної авторської аналітики, наповнена ліричними відступами та авторськими домислами. Усі ж цитати з автентичних документів й опублікованих текстів не мають жодної наукової вартості, оскільки відсутні посилання, за винятком суперечки з В. Ульяновським та С. Абросимовою на сторінках "Науки і суспільства". Тож історіографічна цінність цієї публікації Аркадія і Бориса Бровків про свого "іменитого предка" досить сумнівна. Подальший текст брошури стосується життєписів Іллі Федоровича та Георгія Ілліча Новицьких, опертих на відомі опубліковані матеріали інших дослідників, хоча автори знов таки не роблять жодних посилань [4, с. 19–36].

Найбільшу цінність цього видання становить публікація за авторським рукописом доповідної записки Я. Новицького від 7/20 лютого 1921 р. "Охрана памятников древности и природы. Места достойные внимания для научных исследований и экскурсий" та републікація його невеликої статті "Первые училища Александровской крепости и Александровского уездного города 1785–1880 гг." [5, с. 37–52].

Квінтесенцією прославлення нащадками Я. Новицького свого знаменитого предка стала кандидатська дисертація Бориса Аркадійовича Бровка "Я.П. Новицький в громадському і науковому житті Катеринославської губернії (остання чверть XIX – перша чверть XX ст.", захищена в Запорізькому університеті в тому ж 1997 р. [8]. Зупинімося на аналізі цього тексту детальніше.

Від початку зазначимо, що сама структура дисертації Б. Бровка закладає превалюючу описовість і в системі подачі матеріалу, й у стилі. Усе це ніби повторює стиль самого Я. Новицького: переказ джерел, ряди інформації і практична відсутність аналітизму в сенсі наукового методу. Це характерно для всіх трьох розділів роботи Б. Бровка. Найбільш вражаючим є перший розділ під назвою "Генеалогія роду Новицьких". Автор просто переказує біографію очолюючого полковника Іллі Новицького (за відомими матеріалами, ігноруючи численні публікації В. Заруби, де набагато ширше викладається біографія І. Новицького на тлі його доби, а також ігноруючи об'ємний архів Іллі Новицького в ІР НБУВ), а потому – Григорія Новицького. Сяк-так подавши імена наступних представників роду та поділ його на гілки, Б. Бровко "підводить" генеалогічну лінію до народження Я. Новицького. Практично нічого нового ця інформація не дає. Більше того, пряма лінія і генетичний зв'язок Я. Новицького від Іллі Новицького залишаються не доведеними. Автор навіть не знає про генеалогію Новицьких, створену представником прямої гілки Новицьких та розширену В. Модзалевським. Однак найважливіше інше: тут мало йтися не про реконструкцію реальної генеалогії Я. Новицького, а про розуміння Яковом Павловичем цього генетичного зв'язку, своїх власних генетичних коренів, про "генотип пам'яті" та його вплив на життя і творчість краєзнавця. Б. Бровко згадує генеалогічні замітки Я. Новицького, але лише для того, щоб узяти з них матеріал для реконструкції "реальної генеалогії". Усе це потребує цілком нового дослідження генеалогічної проблематики щодо її впливу на інвективи творчості Якова Павловича, й описовість та відтворення генеалогічних схем тут ні до чого, бо в основі має лежати не сучасне знання про генеалогію Новицьких, а розуміння Яковом Павловичем на різних етапах його творчого життя своєї родової генеалогії. Це дуже важливо, що в його свідомості тісно переплелися старшинсько-дворянська соціальна належність Новицького і його реальне перебування в селянсько-міщанському соціумі, причому обидві площини залишалися для нього цілком актуальними.

Два наступні розділи дисертації про "громадсько-культурну" та "науково-дослідницьку" діяльність Я. Новицького автор зав'язує на елементарному переказі біографічних даних та простій анотації публікацій свого героя-предка. Певний аналітизм проявляється, хіба що, у виокремленні досягнень Новицького в галузі історичної географії, топографії, топо- та гідронімії Запорозького краю.

Тож значимість цієї описової роботи цілком позбавленої не лише аналітизму, але й критичності у використанні джерел, зокрема персоналістичного (самого Я. Новицького) походження, є доволі сумнівною. Підкреслимо, вона ще раз показує провінційний рівень сучасної історіографії, що відрізняється описово-оповідним стилем та нагромадженням сировинної джерельної інформації, яка не перетворюється в "історичний факт" саме через "сировинне" використання. З іншого боку, – це намагання родини піднести (саме піднести) постать свого предка, актуалізувати її лише через позитивну інвективу констатаційного характеру. У цьому сенсі показовими є й означення щодо напрямів наукових пошуків Я. Новицького. У рубриці актуалізації

дослідження він означається як: етнограф, історик, фольклорист, археолог, краєзнавець, статистик, природознавець, педагог. А вже на наступній сторінці лише як історик-краєзнавець, етнограф і фольклорист [8, с. 1]. У висновках автор зазначає, що всі ці напрями у творчості Я. Новицького так поєднані, що їх неможливо виокремити та самостійно розглядати [8, с. 16]. Автор навіть не замислюється над тим, що об'єднуючим означенням з усіх названих може виступати лише краєзнавство, оскільки спеціально й науково (на відповідних теоретичних засадах) Новицький не займався жодною із цих наук, але й намагався в комплексі відтворити життя людності окремого регіону, а отже практично запроваджував "тотальну історію". Окрім того, поєднання наукових занять навіть в аматорському ключі з працею в певних установах задля заробітку (педагогічні, статистичні) також є некоректним.

Метод автора позначений його відношенням до історіографії, зокрема аналізу "новицькознавства". Як і в попередніх публікаціях, Б. Бровко намагається від початку опертися на авторитети, перераховуючи всі пізніші титули М. Сумцова задля піднесення значущості його цитати з характеристикою Новицького; при цьому знову вислів "Нестор української етнографії" приписаний В. Дорошенку. Однак це дрібниці, порівняно з принциповим нерозумінням Б. Бровком історіографії на конкретно-предметному та загально-інституційному рівнях. Зокрема, для дослідника історіографію проблеми, насамперед, складають публікації про полковника Іллію Новицького (а тому все розпочинає стаття М. Стороженка 1885 р.) та Г. Новицького (відповідно – публікації його рукопису про остяків та передмова Л. Майкова 1884 р.). Принципово важливі публікації М. Сумцова лише перелічені з цитацією тільки фраз з похвалами Новицькому, а показова еволюція в публікаціях харківського вченого оцінок творчості Я. Новицького зовсім не зауважена. Після Сумцова Б. Бровко лише називає далеко не всі інші публікації, й з особливою ретельністю перераховує все видане (аж до газетних статей) А.С. та Б.А. Бровками.

Такий підхід до аналізу історіографії відразу "маркує" загальний рівень дослідника, який, на жаль, не може бути визнаний достатньо високим. Тож "комплексне дослідження громадської і наукової діяльності Я. Новицького у Катеринославській губернії через аналіз його життєвого і творчого шляху" [8, с. 4] перетворилося у простий переказ матеріалів переважно з особового архіву Я. Новицького та його опублікованих праць. Головним здобутком Б. Бровка можна вважати лише кілька його положень: краєзнавчі студії Новицького виростають з його педагогічної діяльності задля урізноманітнення навчально-виховного процесу [7, с. 156–160]; усі галузі, у яких так чи інакше працював Новицький, є нерозривним цілим, оскільки в жодній з них він не був професіоналом, а лише аматором, виняток може становити лише історична географія та топоніміка Запорозжя, у якій Новицький зробив чимало практичних уточнень [8, с. 16–17; 6, с. 338–348]. Зазначимо, обидві ці продуктивні ідеї вже були свого часу висловлені В. Білим та Д. Чернявським. Твердження ж Б. Бровка, що Новицький "намагався розвивати у широких кіл (?) українського населення (?) почуття національної гідності й самосвідомості" [8, с. 15] є просто кон'юктурним, не доведеним, автор навіть не спробував показати еволюцію "національних поглядів" та власної самоідентифікації Я. Новицького. Так само штучним є постулат про суголосність діяльності Я. Новицького "науковим центрам України", що обмежалося лише перерахунком харківських та катеринославських інституцій, членом яких був Яків Павлович [8, с. 15–16].

Наївним виглядає висновок, ніби Новицький "до історико-краєзнавчих наукових досліджень ... прийшов через вивчення свого роду" [8, с. 17], оскільки два його рукописи із простими замітками щодо Новицьких є продуктом доволі пізньої діяльності Я. Новицького і загалом не були доведені до кінця, так і залишившись на рівні виписок та заміток. Так само наївно виглядає і твердження про те, що Я. Новицький "не висловлював концептуальних поглядів на ті чи інші історичні події" лише через те, що "не вважав себе професійним істориком", але при тому "він піднявся до високого рівня краєзнавця-професіонала" і при цьому належав "до табору істориків ліберально-демократичного напрямку" [8, с. 17]. До загальнозрозумілих і встановлених попередніми авторами слід віднести постулати про значимість педагогічної діяльності Я. Новицького, про цінність його публікацій історичного фольклору Запорозжя та архівних пошуків [8, с. 16]. З оригінальних залишається лише один авторський висновок про внесок Я. Новицького в історичну географію та топоніміку краю і частково статистику (хоч на цьому акцентував ще Д. Чернявський), але цілком неприйнятним є твердження, що в цих галузях "він виявив себе самобутнім науковцем, де в чому навіть випередивши свій час" [8, с. 16].

Усе сказане дозволяє стверджувати, що життя та діяльність Я. Новицького після дисертації Б. Бровка потребує цілком нового дослідження на рівні сучасних вимог та засобів історичної науки. Провінціоналізм у науці може загалом носити лише географічне, але не якісне означення рівня публікацій.

Важливою подією в актуалізації творчості Я. Новицького у сфері запорозьких старожитностей мав стати вихід окремою книгою його останньої узагальнюючої праці "Остров Хортица на Днепре, его природа, история, древности", що з'явилася в Запоріжжі 1997 р. Однак зміст і форма цього видання також не можуть не викликати застережень. По-перше – це подвійний титул: на обкладинці прізвище та назва праці подані мовою оригіналу, а на титулі, як і в бібліографічному описі (!) – українською мовою. Це вводить в оману: в усіх довідкових бібліографіях буде проходити саме український варіант, що створює хибне враження, ніби видання здійснене в українському варіанті (український переклад був справді зроблений у 1924–1925 рр., але відповідав правилам саме 20-х років; публікатори ж дали текст мовою оригіналу). По-друге, у вступному слові того таки В. Козирєва вказується, ніби рукопис уперше віднайдено публікаторкою Світланою Ляшко, хоча до цього він був вже двічі опублікований В. Ульяновським і саме в українському перекладі 20-х рр. XX ст. В. Козирєв звужує значимість праці Я. Новицького лише до рівня місцевих дослідників та читачів, яким ця праця має прищепити "любов до рідної землі та її історії" [10, с. 3]. По-третє, у передмові публікатора С. Ляшко історія написання праці не наводиться (зроблено посилення на популярну статтю В. Ульяновського в журналі "Трибуна") і помилково зазначається, що публікація за рукописом із фондів Інституту рукопису НБУВ здійснюється вперше, хоча той самий В. Ульяновський після публікації основної частини роботи Новицького в "Трибуні" за рукописом Держархіву Запорізької обл. віднайшов поновлений варіант в Інституті рукопису і здійснив повну публікацію [18; 19, с. 337–379].

А найважливіше – щодо правил підготовки тексту до видання та його публікації С. Ляшко обмежилася однією фразою: "текст подається у відповідності з сучасним правописом" [12, с. 4–5]. Саме це й зумовило той факт, що публікація тексту дослідження цілком не відповідає сучасним вимогам археографії. Зокрема, упорядник залишила "неторканими" всі глухі і неточні примітки

Я. Новицького (посилання на літературу), нічого не розкривши. Звірка опублікованого тексту з авторським машинописом показує, що текст був недбало вичитаний, пропущені навіть окремі речення, не обумовлено пропуск викресленого тексту (його варто було відтворити в публікації із застереженням), не вказано, що цей примірник різниться від запорізького тим, що в нього внесено всі правки, які пропонував сам Новицький після рецензування його роботи в Археографічній комісії 1924 р., а також певні редакторські правки М. Ткаченка. Із додатків до тексту упорядник використала лише карту Хортиці, ніяк не пояснивши, чому проігноровані інші ілюстративні матеріали. Навіть на рівні наукової провінції таке видання не може бути задовільно оцінене.

Утім, варто відзначити іншу роботу С. Ляшко, яка вмістила в додатках низку документів з архіву Я. Новицького в Інституті рукопису, що стосуються його археологічної діяльності. Щоправда, і в даному випадку залишаються незрозумілими принципи видання документів (вони не обумовлені взагалі), публікатор навіть на вказує аркушів архівних справ, з яких здійснюється публікація, що змушує нас цитувати ці документи за оригіналами. Коротка біограма Я. Новицького містить загальновідомі факти за винятком цікавого визначення С. Ляшко праць ученого як "органічного синкретизму історико-етнографо-фольклорних і географо-статистичних даних" [13, с. 63; 15, с. 93–95]. Зазначимо, що синкретизм передбачає цілковитий синтез матеріалу, а не окремих розгляд усіх зазначених наукових напрямів на прикладі Хортиці чи Запорозжя загалом. У Новицького ж якраз синкретизм відсутній, оскільки він усі вказані параметри розглядає окремо як самодостатні складники єдиного цілого. Це краще визначати як комплексне дослідження об'єкту в усіх зазначених напрямках. При цьому автор пропустила таку важливу складову як метеорологія, якій Новицький присвятив чимало місця й сам багато десятиліть вів відповідні спостереження та записи.

У сенсі власне історіографічних досліджень творчості Я. Новицького найбільше значення має спеціальна розвідка С. Ляшко (подана як додаток 2) щодо археологічних досліджень Новицького [14, с. 64–74; 16, с. 242–252]. С. Ляшко у хронологічній послідовності показує наростання археологічних зацікавлень і праці дослідника, зауважуючи, що він довгий час залишався "єдиним дослідником археологічних пам'яток Запорозжя". При цьому автор статті надто перебільшує рівень професійності розкопок Новицького, і здійснює це через цілком свідоме применшення загального рівня археологічних студій кінця XIX – початку XX ст. Дивовижним чином, вказуючи на спілкування Новицького зі знаним і найавторитетнішим українським археологом В. Антоновичем, праці якого Новицький не лише знав, але й мав у власній бібліотеці, С. Ляшко чомусь не звертається до того рівня археологічного опису, який застосовував цей учений. Виправдовуючи нездатність Новицького до визначення епох поховань, визначення і датування речей, антропологічного опису кістяків тощо, С. Ляшко стверджує, що таким був загальний рівень археології і цим просто вводиться в оману читача. При цьому авторка вступає в певне протиріччя, зазначаючи, що Новицький був "добре знайомий з археологічною літературою, наявними науковими уявленнями про історичні епохи..., спеціальною археологічною термінологією". Виникає питання, чи знайома С. Ляшко з археологічними працями В. Антоновича, С. Уварова, А. Городцова, Д. Самоквасова та інших сучасних Новицькому археологів, з виданнями томів праць тринадцяти археологічних з'їздів, якщо рівень археологічних студій Новицького прирівнюється до загального рівня тогочасної академічної

археології. Досить оригінальний (археологічний) напрям у студіях творчої спадщини Я. Новицького, уперше піднятий С. Ляшко, на жаль, здобув незадовільне висвітлення. Ймовірно причиною цього став загальнопоширений метод провінційної історіографії вивисувати значимість своїх попередників до рівня сучасних їм метрів науки і наукових шкіл.

Нарешті зазначимо, що упорядник подала список праць Я. Новицького, який обмежується 47 позиціями, містить похибки не лише в роках, номерах видань, але в назвах [20, с. 79–82], і так само демонструє недостатню ретельність підготовки публікації загалом. Дана книга – ще один зразок "місцевого патріотизму" в сучасній українській історіографії. На жаль, це вже стало закономірністю жанру. Щодо Я. Новицького, це певною мірою відбиває відповідність аматорського рівня об'єкта дослідження дещо поліпшеному рівню його дослідувачів. Але якщо Я. Новицький у багатьох відношеннях був першопрохідцем, і що дуже важливо – самоуком без фахової вищої освіти, то сучасні його дослідники мають вищу освіту і наукові ступені, що накладає на них обов'язок не переступати об'єктивних вимог сучасного рівня історіографії та археографії.

Таким невтішним є рівень сучасної провінційної історіографії щодо вивчення життя та творчої спадщини Я. Новицького. Усі названі праці характеризуються переважно фактографічно-описовим методом, практично не містять глибокого аналізу зібраного матеріалу. Рівень републікації, чи першої публікації за рукописами текстів Новицького не відповідає сучасним вимогам археографії. У зв'язку з активністю нащадків Новицького (Аркадія та Бориса Бровків) праці про нього набувають неприхованого сервілістичного характеру. Усе це мало сприяє власне науковому, на сучасному рівні історіографічних студій, дослідженню формування особистості й еволюції і змістовного та тематичного наповнення творчості Якова Павловича.

Певним винятком із цієї картини "краєзнавчого" рівня сучасних запорізьких істориків слугує коротка стаття Ф. Турченка у співавторстві з Б. Бровком 1991 р. [22, с. 56–59]. Судячи із праць Б. Бровка, синтезаційну цінність статті надав Ф. Турченко. На жаль, ця синтеза присутня лише у вступі і займає всього одну сторінку. Тим не менше, саме тут висловлено квінтесенцію творчості Я. Новицького. Після положення про те, що Новицький "відроджував поезію старовини" (дуже влучно сказано, якщо зважити на те, що більшість публікацій Якова Павловича – це записи пісень, народних легенд та переказів, які несуть у собі поезію народного романтизму), у вступі подано дуже містке визначення головного у різновекторних працях Новицького: "Його краєзнавчі роботи є зразком розумного, дивовижно домірного синкретизму етнографо-історико-фольклорних і географічно-статистико-біологічних елементів змісту. Небагатьом удалося так органічно поєднати в одному контексті весь різнобічний краєзнавчий матеріал: географічне положення об'єкту, що досліджується, його топографічні дані, ландшафт, кількість душ, що мешкають, їх національну приналежність. Краєзнавчі розвідки вченого містили також коротку біологічну характеристику місцевості, аналіз роду занять населення, довідку про розвиток сільського господарства, дослідження етнографічних особливостей регіону. І все це – з обов'язковими, як правило, уточнюючими історичними відомостями, витонченою літературною обробкою тексту, майстерно переданими діалогами автора зі збагаченими життєвим досвідом співрозмовниками" [22, с. 56].

Наведена цитата, на наш погляд, вдало визначає найкраще в роботах Новицького. Однак автори не вка-